

БЕЗСМЕРТНЕ СЛОВО ПОЕТА ЯК ОСНОВА НАРОДНОЇ ПІСНІ І ДЕРЖАВНОГО ГІМНУ
УКРАЇНИ

(До 165-річчя від дня народження Павла Чубинського)

Кілька років тому було оголошено конкурс на кращий текст державного гімну України. До складу комісії входили дуже поважні, відомі люди. Після тривалої копіткої роботи було ухвалено: жоден із кількох сотень отриманих зразків не підходить, отже комісія вважає за необхідне повернутися до історичного тексту Павла Чубинського “Ще не вмерла України і слава, і воля”, рекомендувати всілякі урочистості відкривати духовним гімном О. Кониського–М. Лисенка “Боже Великий, Єдиний”, а завершувати державним – П. Чубинського–Мих. Вербицького. Згодом відбулося засідання урядової комісії під головуванням В. В. Дурдинця, яка майже одногосно (один лише проти) підтримала ухвалу робочої комісії з цього питання. Про те інформував голова урядової комісії по українському радіо.

Як же було в Чубинського, у його славетній пісні? У справі Слідчої комісії з політичних справ при Київському, Подільському й Волинському генерал-губернаторі “Про дворян Синьогуба В. й Пилипенка В. й поміщика Потоцького В., звинувачуваних в агітації серед селян с. Пилипчичі Переяславського повіту Полтавської губернії з метою підняти повстання проти царського уряду і про перевірку показань Синьогуба В. про існування в Києві таємних товариств “Малоросійська громада” та ін.” (почато 25 квітня 1863 року, коли Чубинський уже був на засланні в Архангельській губернії) є такий розділ чи підсправа: “Револьюційні пісні різних авторів (в ориг.: сочинітелей – Д. Ч.), завчені дворянином Володимиром Пилипенком з настанови дворянина також Володимира Синьогуба взимку з 1862 на 1863 рік”¹. Серед цих пісень згадано й текст Павла Чубинського. Ось його початок (подано без розділових знаків):

Ще не вмерла України (підкр. моє – Д. Ч.)

І слава і воля

Ще нам браття молодці

Усміхнеться доля

Згинуть наші ВОРОГИ (підкр. моє – Д. Ч.)

Як роса на сонці

Запануєм браття й ми

В своїй сторононьці

Душу й тіло ми положим

За свою свободу

І докажем що ми браття

Козацького роду

Гей гей браття милі

Нумо братися за діло

Гей гей пора встати

Пора волі добувати

Після вірша є дивний припис: “Справжній текст революційної пісні – який дворянин Синьогуб ще в кінці минулого року (час написання – Д. Ч.) виучив дворянина Володимира Пилипенка й студента Київського університету св. Володимира Євгена Ізвєцкова, який переписав потім цю пісню зі слів Синьогуба на папір, з якого потім перед масницею переписував її також і Пилипенко...”

А тепер звернімося до історії написання цього вірша, що наполохав усю імперію царських і післяцарських часів. Наведемо правдиві аргументи Павлового побратима Леоніда Білецького: “У пресі мені траплялась вказівка, що пісня “Ще не вмерла України і слава і воля” – народна. Я можу

засвідчити, що це помилкова думка: її справді створив Павло Платонович за таких обставин. На одній із вечірок громадян (членів Київської Громади – Д. Ч.) із сербами в тому домі, де квартирував і Павло Платонович, співали сербську хорову пісню, змісту якої не пам'ятаю, але в ній були слова: “гранічарін і кайшіц”... “і царя Душана”, а в приспіві – “серце біє і крив ліє за свою свободу”. Чубинському дуже сподобалася ця пісня. Він раптом зник, а згодом вийшов зі своєї кімнати з написаною ним піснею “Ще не вмерла України і слава і воля” на мотив сербської пісні. Тут же під орудою Павла Платоновича хор розучив цю нову пісню в спільному піднесенні. Таким чином, цю пісню Павло Платонович створив експромтом”². Отож, всілякі непевні вигадки й інсценізації на цю тему далекі від правди. Адже Леонід Білецький дуже добре знав Чубинського й усе, що той робив. Про це свідчить багато документів, зокрема й ось ці Леонідові слова: “...в Києві з 12–13-річного віку він жив деякий час у домі мого батька разом зі мною, і наші близькі стосунки не припинялися до самої кончини його”³. Справді, коли Чубинський розгорнув свою знамениту експедицію, то на бланку “Відряджений Імператорським Географічним товариством для дослідження Південно-західного краю П. П. Чубинський” 13 березня 1870 року за № 575 шле листа до Леоніда Степановича Білецького (“Леоніда мені вдалося влаштувати в Полтавський округ судовим слідчим” – П. Ч., 1869), близького приятеля, громадівця, згодом дійсного члена Південно-західного відділу. Після друкованого тексту про те, що “успіх дослідження обумовлюється мірою прихильності місцевих діячів до цього заходу”, читаємо написане рукою самого Чубинського: “За Ваших постійних роз'їздів по повітові, Вам не важко буде зібрати відповіді на додані до цього програми зі звичаєвого права і з мови. Чим швидше Ви надішлете ці відповіді, тим більше я буду вдячний. Сподіваюсь на Ваше освічене сприяння, маю честь бути Вашим, ласкавий пане, слугою покірним. П. Чубинський”⁴. Коли ж Чубинського вдруге вислали з України й він працює у Міністерстві шляхів сполучення, то 1877 року клопочеться про поїздку Леоніда на роботу в Пітер, запевняючи, що той житиме в нього й столуватиметься...⁵

Що пісня створена на сербській мотив, знаходимо й у Лесі Українки в листі від 4 (за іншими джерелами – 10) березня 1890 року з Києва: “Люба мамочко! Вчора ми з кна-кною (дітворою – Д. Ч.) були на концерті в пользу чорногорців, дуже гарний концерт був... а в самому кінці хор утяв “Србија слободна (мелодія “Ще не вмерла Україна”). Дивно було чути сю мелодію в концерті! Ми з кна-кною руки одбили, плескаючи”⁶. На сей мотив її й співали тут, над Дніпром; кажуть, була ще й мелодія Миколи Лисенка. А в четвертому числі журналу “Мета” (Львів, грудень 1863) цей вірш був надрукований помилково (?) в поетичній добірці Т. Шевченка⁷. І вже злетів на крилах мелодії Михайла Вербицького над сивим Дністром. У тій публікації перший рядок уже “Ще не вмерла Україна...”, а п'ятий – ще “Згинуть наші вороги”. “Воріженьки” з'явилися в укладі Дениса Січинського на 3 голоси в супроводі фортепіано. В манускрипті Михайла Вербицького, що його подарував “Хвальному товариству “Станіславівський Боян” Віктор Матюк, ще було “вороги”; та й приспів там був повніший.

Цікаво глянути на вірш і в контексті тодішнього літературного процесу (а не з погляду поверхової вигадки, як то буває). Чи його вітром хтозна звідки принесло, чи він винуртував, виплекався із того поетичного виру, що клекотав на теренах українського слова, української незнищеної думки.

Уже ми писали про Чубинського в унікальному культурно-громадському гурті “Основи”. Спілкування з Шевченком, Костомаровим, Кулішем, Лазаревським та іншими видатними постатями, співпраця з Шевченковим журналом... Жалоба по Тарасові. Уся українська громада підвелася воєдино, аби заступити величезну духовну втрату. З'явилися вірші пам'яті батька Тараса, безсмертного Кобзаря, але з глибокою впевненістю, що національна ідея (і сила, і воля) “не вмере, не загине”, що змагання за Україну усе-таки завершиться перемогою. “Заснув, батьку, ти для себе, Не заснув для людю”, – пише й Чубинський⁸. Усе, що друкує “Основа”, стає духовною програмою багатьох одержимців, своєрідним камертоном душі. З'являються вірші О. Кониського, А. Навроцького, В. Александрова, В. Кулика, Ф. Бойчука й того самого П. Чубинського.

Постійно й широко друкується в “Основі” Пантелеймон Куліш, який після Шевченка став поетичним “провідником” журналу. Кожна його публікація – мов акцент духовної орієнтації. Так постає дума “Солонія”, присвячена наливайківцям, молодим орлятам. Завершується вона рядками:

Виростаєте, дітки,

В щасливу годину.
Ой рятуйте-визволяйте
Ще раз Україну!⁹

Іншу свою історичну думу “Кумейки” Куліш закінчує словами:

Поки Рось зоветься Россю,
Дніпро в море ллється,
Поти серце українське
З панським не зживеться!¹⁰

А ось вірш “Народня слава”. Читаємо:

Ой встань, славо,
Устань рано,
Вийди, славо,
Із туману...¹¹

І в цьому ж числі (дев'ятому) знамените послання Варфоломеєві Шевченку від імені Тараса під назвою “З того світу”. Автор його також Пантелеймон Куліш. Особливо вражають останні два рядки, які, безперечно, Чубинський добре знав, може, й напам'ять.

Годі, браття, сумувати:
Ще не вмерла наша Мати!¹²

Знав, напевно, й драму “Милість Божія”, адже її опублікував Михайло Максимович, приписавши авторство Ф. Прокоповичу. Валерій Шевчук вважає: ймовірніше, що автором був Інокентій Нерунович. Так от перша ява цієї драми, написаної 1728 року й висловленої в Київській академії з нагоди відновлення гетьманства Данила Апостола, називається: “Богдан Хмельницький долю козацьку оплакує і нову раду на думку собі кладе”. Є в ній такі рядки:

Коли шабля при нас є, то ще не змарніла
Знаменита у світі козацькая сила.
Доказали ми слави немало чужої,
За ганьбу помстимося, бо сили такої
Не змогли вороги ще у нас подолати,
Бог живий, і не вмерла козацькая мати!¹³

Як бачимо, й Пантелеймон Куліш перейняв цей характерний поетичний прийом до свого послання з добре відомої йому історичної драми. (Безперечно, добре знав її і Чубинський. Це побачимо, як порівняємо цитований уривок із його піснею). Очевидно, це вже була поширена в нашій тогочасній поезії символічна метафора, що звучала як упевненість, як запевнення і присяга. Не випадає з тогочасного літературного процесу й Павло Чубинський, людина освічена, талановита й глибоко патріотична.

А тепер згадаймо Шевченкового “Івана Підкову”, написаного 1839 року, коли поетові було 25 літ:

Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І СЛАВУ, і ВОЛЮ;

Минулося – осталися

Могили на полі...14 (Підкр. – Д. Ч.)

Чи не здається, що пісня Чубинського виникла як відгук на цей Шевченків сумний заспів? Як заперечення його висновку. Ось поставмо лиш у пісні замість “Ще” – “Ні”. За змістом – майже те саме, що й було, за формою ж – відповідь:

Ні, не вмерла України

І слава, і воля...

Ще й ще переконуєшся, як добре знав Чубинський рідну літературу.

(А ми в сусіда шукаємо, чого не позичали!). Напевне, ота пісня, яку співали громадяни зі своїми завзятими гостями, була останньою краплею, що переповнила душу юного (23-річного) поета. Він усамітнився в своїй кімнаті й почав писати, що зібралось на серці:

Ще не вмерла України

І слава, і воля...

Зауважмо, що серед перших виконавців пісні Чубинського був і Володимир Синьогуб, який у кінці 1862 року “...виучив дворянина Володимира Пилипенка й студента Київського університету св. Володимира Євгена Ізвєцкова...”

В архівах охоранки знаходимо згадку й про місце, де була створена пісня, – у будинку купця Лазарєва на Великій Васильківській, 122 (тепер – 106). Тут Чубинський квартирував останні перед засланням три місяці разом із братами Синьогубами¹⁵. 2 листопада (ст. ст.) Чубинського заарештували, а 4-го громадяни проводжали його до Броварів – у далеку Архангельську губернію. Отже, у будинку купця Лазарєва Павло Платонович жив у серпні, вересні, жовтні. У вересні–жовтні за Чубинським уже було встановлено негласний нагляд. Отже, час написання “Ще не вмерла України і слава, і воля” – кінець серпня – початок вересня за старим стилем або за новим – вересень 1862 року. Тому й годилося б встановити меморіальний знак: “На цьому місці стояв будинок, у якому влітку–восени 1862 року жив Павло Платонович Чубинський – видатний український етнограф, фольклорист, поет, перекладач і громадський діяч. Тут він у вересні 1862 року написав слова українського національного гімну”. Адже цей текст – історичний. Він живий, як і безсмертний дух українського народу.

Народившись на зіткненні світлого духа із мороком свавілля (текст – у вересні 1862, мелодія – в 1863-му), відшліфувавшись та загартувавшись у буремних змаганнях за незалежність упродовж багатьох десятиліть, цей славень заслужив безсмертної шани у свого народу.

* * *

Сучасники Чубинського, а також архіви охоранки однозначно свідчать, що слова пісні “Ще не вмерла України і слава, і воля” написав експромтом Павло Чубинський у своїй кімнаті, яку він винаймав на Великій Васильківській. Відома точна адреса, відомі й люди, що були при цьому й тут же вперше співали в доброму піднесенні новий текст на сербський мотив...

І на тобі сюрприз – читаємо в “Голосі України” за 7 березня 2003 року: “Автором вірша “Ще не вмерла України ні слава, ні воля...” спершу вважали Шевченка, потім Чубинського. Та йому належить лише редактура і приспів”. І потягнув автор публікації чомусь Чубинського в чужий будинок Голіциних співати “Єще Польска не згінела”, аби Чубинський сказав Вербицькому Миколі: от і нам би таку пісню! Але ж Чубинський не з тих, що балакають, а з тих, що роблять...

Боже, стільки вже було тих підтасовок, що аж дивно! Сенатор Лімановський нав’язував версію, що він продиктував “Мазурку Домбровського” Чубинському аж в Архангельську, після чого, мовляв, той написав “Ще не вмерла...” Проби! За цю пісню Чубинський і опинився там, на півночі. Саме силкування підтасувати думку, що наш славень похідний від польського, завело в нетуди й автора публікації в “Голосі України” (та ще й на другий день після затвердження гімну Верховною Радою України!).

Спочатку дивно було читати, а тоді як натрапив на ще химерніші перли, то й дивуватись

перестав.

Ось читаємо такий пасаж: “Шевченко скоро помер. Похорон збігся в часі з панахидою по загиблих у Варшаві маніфестантах. На панахиді поляки співали “Єще Польска не згінела”, а потім пішли на похорон Шевченка...” А тепер звернімося до неспростовного документа. В журналі “Колокол”(1861, № 102, с. 856) повідомлялося: “28 февраля был похорон Т. Г. Шевченка, прах которого на днях будет перевезен в Малороссию. По окончании похорон один из студентов объявил всем присутствовавшим, что завтра, т. е. 1 марта, в католической церкви будет реквием в память убитых в Варшаве 13 и 15 февраля. Реквием действительно состоялся...”¹⁶

І що могли тоді співати на панахиді?.. Читаємо про ці дні в литовського класика Вінцаса Міколайтиса-Путінаса: “Тим часом “червоні” ухвалили 27 лютого повторити маніфестацію в ще більших масштабах і надати їй характеру всенародного протесту. Сотні агітаторів розсипались по місту, скликаючи всіх до Костьолу кармелітів на панахиду. Після відправи натовп, що швидко розростався, ринув до будинку намісника. Навіть нагайки козаків не могли його спинити. Другий натовп зібрався біля Бернардинського костьолу й заспівав гімн “Боже цось Польскен”. Сім разів козаки нападали на юрбу й щоразу були відбиті камінням та цеглою”¹⁷.

Поважний дослідник національного гімну В. Трембіцький правдиво свідчить: “Вірш П. Чубинського друковано пізніше і в польській пресі у Львові, з думкою похвалитися, що він є наслідуванням “Мазурки” Домбровського, пізнішого польського національного гімну”¹⁸.

Отже, на панахиді в Петербурзі, що відбулася не перед похороном Шевченка, а на другий день після похорону, найпевніше звучав гімн “Боже цось Польскен”, а не “Мазурка” Домбровського.

Оце вже найдивніше: задля чого ті перестановки та підтасовки, коли ж факти промовляють зовсім інше? Редакція газети зазначила, що публікація “Люди і тексти” “...є скороченим викладом заключного розділу з рукопису книги п. Сиротенка “Незнаний Шевченко”. Постає запитання: чи й увесь Шевченко в цього автора такий, що й не впізнаєш?

* * *

Ясно одне: не зважаючи на всілякі гоніння, підтасовки, перестановки, навіть на кпини, він як фенікс вийшов із усіх бід і поневірянь і став непоборним символом нашої незалежної Батьківщини, нашої упевненої ходи в світле майбутнє.

1. ЦДІАУ. – Ф. 473., оп. 1, спр. 20.
2. Л. С. Белецкий. Из воспоминаний о П. П. Чубинском. Памяти П. П. Чубинского. Окр. відтиск із ж. ”Украинская жизнь”. – 1914. – С. 35.
3. Там само. – С. 31.
4. Рукописні фонди ЦНБУ. – III, 63069.
5. Там само. – III, 67308.
6. Косач-Кривенюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. – Н.-Й., 1970. – С. 110.
7. Мета. – Л., 1863. – № 4. – С. 271–272.
8. Сопілка Павлуся. – К., 1871. – С. 14.
9. П. Куліш. Солониця // Основа. – 1861. – № 9. – С. 30.
10. П. Куліш. Кумейки // Там само. – С. 53.
11. П. Куліш. Народня слава // Там само. – С. 25.
12. П. Куліш. С того світу // Там само. – С. 50.
13. Марсове поле. Книжка друга. – К., 1989. – С. 207.

14. Тарас Шевченко. Кобзар. – К., 1970. – С. 55.
15. ЦДАУ. – Ф. 473, оп. 1, спр. 20.
16. Петр Жур. Труды и дни Кобзаря // Люберецкая газета. – 1996. – С. 549.
17. Вінцас Міколайтіс-Путінас. Повстанці. – К.: "Юніверс", 2002. – С. 242.
18. В. Трембіцький. Український гімн та інші патріотичні пісні. – Нью-Йорк – Рим, 1973. – С. 67.